

SŁOWNICTWO WACŁAWA POTOCKIEGO. GENEZA, STRUKTURA, SEMANTYKA

Dysertacja doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Stanisława Dubisza
w Instytucie Polonistyki Stosowanej na Wydziale Polonistyki Uniwersytetu
Warszawskiego

STRESZCZENIE

Tematem rozprawy uczyniono analizę wycinka słownictwa poezji Wacława Potockiego (1621–1696). Na potrzeby badań ekscerpcji poddano próbę tekstową objętości 3000 linijek (wersów) pochodzących z trzech najbardziej znanych dzieł barokowego poety, to jest *Transakcji wojny chocimskiej*, *Ogrodu nie plewionego* i *Moralików*. Podstawę źródłową badań stanowiło trzypięciotomowe wydanie *Dzieł W. Potockiego* w edycji Leszka Kukulskiego (1987). Integralną częścią dysertacji stał się słownik języka autora, gromadzący całość zebranego materiału leksykalnego. Oprócz tegoż *Słownika języka Wacława Potockiego* (SJWPot), liczącego 6116 jednostek hasłowych, do pracy dołączono również dwa inne leksykony języka idiolektu, zawierające 1149 związków frazeologicznych (*Słownik frazeologizmów Wacława Potockiego* – SFWPot) oraz 679 łączliwych związków wyrazowych (*Słownik kolokacji Wacława Potockiego* – SKWPot).

Na podstawie haseł SJWPot przeprowadzono kilkupłaszczyznową analizę językoznawczą, która przybrała postać analizy etymologicznej, słowotwórczej, semantycznej i leksykograficznej. Pomocniczo zgromadzoną leksykę poddano także analizie rejestrująco-opisowej, statystycznej, onomastycznej oraz analizie porównawczej. Każdy z wymienionych typów analizy miał na celu zbadanie wyekscerpowanego materiału pod innym kątem. Tak więc dzięki analizie genetycznej możliwe stało się oszacowanie, jaki procent słownictwa utworów W. Potockiego stanowiły jednostki rodzime, a jaki wyrazy obce. Wśród tych ostatnich za interesujące uznano zwłaszcza to, z którego języka wybrany pisarz czerpał najwięcej inspiracji. A zatem czy była to bardzo rozpowszechniona w XVII w. łacina, czy może W. Potocki preferował inne źródła zapożyczeń, np. niemieckie

i czeskie? Zenon Klemensiewicz dowodził zbytniego nasycenia poezji autora *Moralionów* latynizmami, podczas gdy Aleksander Brückner wskazywał na dominujące w niej pożyczki węgierskie, tatarskie oraz ruskie. Autorka dysertacji starała się ustosunkować do opinii wymienionych badaczy, próbując zarazem dociec, w jakim stopniu ich sądy znalazły potwierdzenie w zebranych materiale. Z kolei słowa Janusza S. Gruchały zmotywowały ją do sprawdzenia, jak prezentuje się zgromadzone słownictwo pod względem realizowanych w jego obrębie kategorii, technik oraz typów słowotwórczych. Informacji na ten temat dostarczyła analiza strukturalna leksyki rodzimej, w tym analiza jednostek derywowanych od innych wyrazów już po wyodrębnieniu się języka polskiego ze wspólnoty prasłowiańskiej. Przyjęcie synchroniczno-diachronicznej perspektywy badawczej pozwoliło wskazać na pewne upodobania indywidualne W. Potockiego w zakresie tworzenia jednostek leksykalnych, jak też umożliwiło ono wysnuć pewnych wniosków dotyczących całego średniopolskiego podsystemu słowotwórczego polszczyzny. Dzięki obranemu trybowi postępowania chociaż w części możliwe stało się wypełnienie luki powstałej po opracowaniu przez językoznawców wzorca opisu staropolskiego systemu słowotwórczego (Kleszczowa, 1996, 1998, 2003, 2015), a jeszcze wcześniej – współczesnego (Grzegorzczkowska, Laskowski i in, 1999). Strukturę tematyczną zebranego materiału zbadano z zastosowaniem metody pól leksykalno-semantycznych, wzorując się na podziale połowym słownictwa staropolskiego w opracowaniu Stanisława Dubisza. Zasadniczym celem tego etapu analizy było sprawdzenie, wokół jakich kręgów znaczeniowych sytuowało się słownictwo dzieł twórcy *Ogrodu nie plewionego*. Stosunki jakościowo-ilościowe zaobserwowane pomiędzy wyodrębnionymi zbiorami wyrazów miały pomóc stwierdzić, czy najpłodniejszy poeta epoki baroku rzeczywiście interesował się „wszystkim” i „wszystkimi”. Dotychczas bowiem badacze tej spuścizny literackiej podkreślali ogromną różnorodność tematów w niej poruszanych. Kolejny etap podjętych badań stanowiła analiza leksykograficzna materiału, mająca na celu udokumentowanie kilkuset haseł SJWPot w reprezentatywnych opracowaniach słownikowych. Aby warstwę leksykalną utworów XVII-wiecznego autora móc ukazać w przekroju synchroniczno-diachronicznym, kwerendą objęto słowniki gromadzące zasób wyrazowy polszczyzny, poczynawszy od epoki staropolskiej po początek wieku XIX. Były nimi: *Słownik staropolski*, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, *Słownik języka polskiego Samuela Bogumiła Lindego* oraz leksykon pisarza w postaci *Słownika języka Jana Chryzostoma Paska*. Ze względu na obszerność prezentowanego

materiału zrezygnowano zaś z oddzielnych rozdziałów poświęconych wyekscerpowanym nazwom własnym i frazeologizmom.

Przedłożona rozprawa doktorska składa się z pięciu rozdziałów, w tym dwóch rozdziałów teoretycznych i trzech analitycznych. Po krótkim *Wstępie* informującym o celach, założeniach i strukturze pracy w rozdziale pierwszym autorka uzasadnia wybór tematu badawczego, objaśnia kryteria doboru próby materiałowej i podaje jej zakres, a także prezentuje stan badań nad twórczością W. Potockiego. Dalsza część rozdziału pierwszego zawiera charakterystykę epoki, w której żył i tworzył autor *Moralistów*, oraz omówienie najważniejszych pojęć i terminów związanych z barokiem. W tym fragmencie dysertacji zamieszczono również kalendarium życia i twórczości XVII-wiecznego poety. Rozdział drugi w całości poświęcono opisowi metodologii, kierunków i narzędzi badawczych wykorzystanych podczas analizy wybranego wycinka języka pisarza. Część teoretyczną pracy kończy podrozdział zatytułowany: *Słownik języka Wacława Potockiego. Idea, struktura, zasady opracowania*. Trzeci rozdział rozpoczyna część analityczną rozprawy i stanowi zarazem jej najobszerniejszy fragment. Tworzą go dwa mniejsze podrozdziały, wyodrębnione na podstawie wyników analizy genetycznej przyjętej próby materiałowej. W pierwszej części rozdziału zaprezentowano zbiór słownictwa rodzimego, w obrębie którego odpowiednio wcześniej wydzielono wyrazy podstawowe (niederywowane na gruncie polskim) oraz pochodne słowotwórczo. Ważny etap podjętych badań stanowiła analiza strukturalna tych ostatnich, polegająca na pogrupowaniu jednostek motywowanych słowotwórczo według typów, kategorii i technik derywacyjnych. W części drugiej rozdziału trzeciego, zawierającej charakterystykę zapożyczeń, umieszczono dane jakościowo-ilościowe obrazujące podział leksemów obcych według źródła pochodzenia, przedmiotu zapożyczenia oraz stopnia ich przyswojenia do polskiego systemu językowego. W rozdziale czwartym przedstawiono wyniki analizy leksykalno-semantycznej materiału, przeprowadzonej przy użyciu metody pól wyrazowych. Jeden z podrozdziałów rozdziału czwartego przeznaczono na charakterystykę słownictwa zgromadzonego w polu <„Metajęzyk” człowieka>, w którym to polu, zgodnie z przyjętą klasyfikacją, oprócz większości wyrazów funkcyjnych znalazły się również wyekscerpowane nazwy własne. Rozdział piąty dysertacji traktuje przede wszystkim o wynikach badań statystycznych. Ponadto w rozdziale tym omówiono wyniki badań leksykograficznych, obejmujących określony wycinek słownictwa dzieł W. Potockiego. Wnioski z przeprowadzonej analizy mieści syntetyzujące *Zakończenie*. Rozprawę zamykają: wykaz stosowanych skrótów i oznaczeń, indeks tabel znajdujących

się w tekście głównym rozprawy, bibliografia uwzględniająca słowniki i inne źródła (elektroniczne) oraz dwuczęściowy aneks w wersji tradycyjnej i multimedialnej. Pierwszą część aneksu stanowią tabele załączone do dysertacji wraz z indeksem do nich. Drugi z aneksów, umieszczony na nośniku elektronicznym (płyta CD), zawiera trzy słowniki gromadzące leksykę utworów wybranego autora, tj. SJWPot, SFWPot oraz SKWPot.

„Język J.Ch. Paska reprezentuje zasób leksykalny przeciętnego Polaka szlachcica z XVII wieku” – stwierdziła niegdyś Maria Borejszo w jednym z artykułów traktujących o leksyce *Pamiętników* Jana Chryzostoma Paska. Wnioski wyprowadzone z analizy porównawczej ujawniły podobieństwo jakościowo-ilościowe łączące warstwę słowną tekstu prozatorskiego z materiałem wyekscerpowanym z wycinka poezji W. Potockiego. Zarówno autor *Ogrodu nie plewionego*, jak i Jan Chryzostom Pasek najczęściej posługiwali się w swoich utworach wyrazami odziedziczonymi przez polszczyznę po wiekach poprzednich, w tym dużą liczbą jednostek niepodzielnych słowotwórczo i o najstarszej genezie w naszym języku. Wbrew też przypuszczeniom wysuwanych przez badaczy polszczyzny okresu średniopolskiego, żaden z autorów nie nadużywał zapożyczeń z języków obcych, przy czym XVII-wieczny poeta sięgał po nie rzadziej niż pamiętnikarz. Wacław Potocki okazał się tradycjonalistą językowym nie tylko w zakresie doboru słownictwa rodzimego, lecz także obcego i częściej niż średniopolskie latynizmy stosował w swoich wierszach pożyczki niemieckie, przejęte do polszczyzny przeważnie już w średniowieczu. Podobnie jak słownictwo zapożyczane z innych języków były to w zdecydowanej większości pożyczki formalnosemantyczne przyswojone drogą słuchową i spełniające określoną (użyteczną) funkcję w tekście. W przeciwieństwie do prozy *Pamiętników* J.Ch. Paska poezja W. Potockiego okazała się wolna od wspomnianej przez M. Borejszo „powodzi” makaronizmów, co jednak należy uznać za typowe dla ówczesnie powstających utworów wierszowanych.